

Muslimske kvinder og skilsmisse i en dansk kontekst

Nøgleord: Skilsmisse, islamisk skilsmisse, nikah, nikah-fastholdelse, køn, magt, indvandrere, efterkom-mere

Abstract I Danmark kan nogle muslimske kvinder have svært ved at komme helt ud af deres ægteskaber. Det hænger sammen med forskellige opfattelser af, hvad der skal til for at opløse en *nikah* – et “muslimsk ægteskab”. Denne artikel bygger på interviews med fire muslimske kvinder – to indvandrere og to efterkommere – der er udvalgt fra et større interviewmateriale. Artiklen viser, at forskelle i kvindernes muligheder for at forlade deres ægtemænd blandt andet kan knyttes til følgende tre forhold: 1) Hvor og hvordan kvinderne indgik nikah, 2) kvindernes egne ressourcer, og 3) den grad af støtte, kvinderne kan mobilisere fra andre. Migrationens adskillelse af kvinderne fra deres oprindelseslandes religiøse domstole kan gøre nogle kvinder stort set magtesløse i forhold til at komme fuldt ud af deres ægteskaber. Andre kvinder står i stærkere positioner, fordi skilsmisse efter dansk ret i deres miljø anses for også at opløse deres nikah, eller fordi de står stærkt nok til selv at kunne afslutte deres nikah-forhold uanset mandlig modstand.

Familieliv praktiseres forskelligt i forskellige dele af verden, og migration kan dermed bringe forskellige forståelser af samliv og ægteskab i kontakt – og til tider i konflikt. I Danmark bliver de fleste par for eksempel først gift, når de har fået et barn sammen (Danmarks Statistik 2018). Opfattelsen i mange flygtninges og indvandreres oprindelseslande er derimod, at sex kun hører til i ægteskabet.

Tilsvarende varierer synet på, hvornår skilsmisse kan retfærdiggøres. I Danmark er der fx generelt en holdning om, at par hellere må gå fra hinanden, end leve ulykkeligt sammen. Denne høje grad af skilsmissetolerance er historisk set af nyere dato, og må ses i sammenhæng, såvel med udbredelsen af børnebe-grænsning og fri abort omkring 1970, som med den høje grad

Anika Liversage er seniorforsker på VIVE - Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.

af kvindelig økonomisk selvstændighed i Danmark. Faktisk viser internationale studier, at når kvinders grad af selvforsørgelse stiger, gør skilsmisseraten det også – for så har hustruer langt bedre praktiske muligheder for at gå fra deres mænd (Schultz-Nielsen og Bonke 2016). Den brede accept af skilsmisse er institutionaliseret i dansk skilsmisselovgivning, hvor begge ægtefæller kan søge om at få et ægteskab opløst, og hvor man ikke behøver at komme med begrundelser herfor.

Synet på skilsmisse er meget anderledes i mange etniske minoriteters oprindelseslande, hvor det kan være svært for især kvinder at blive skilt. Både økonomiske, juridiske og sociale forhold kan stille sig hindrende i vejen, og fraskilte kvinder kan være meget ilde stedt (Amato 1994; Zakar, Zakar, og Krämer 2012). Forskelle i synet på skilsmisse kan også aflæses i internationale værdiundersøgelser. Det er således kun få procent i Danmark, der mener, at “skilsmisse aldrig kan retfærdiggøres”. Dette svar giver cirka 60 procent i Pakistan og 50 procent i Tyrkiet¹.

I etniske minoritetsfamilier påvirkes man af normer og praksisser fra såvel oprindelseslandet, som fra det land, man er bosat i. Det er en konsekvens af at leve i det, der betegnes *transnationale sociale felter*, hvor værdier, praksisser og strukturer fra både afsender- og modtagerland har betydning (Levitt og Schiller 2004; Mazzucato og Schans 2011; Pessar og Mahler 2003). Denne sameksistens kan give grobund for konflikt. Et eksempel er, når der i Danmark er en liberal skilsmisselovgivning og samfundsmæssige strukturer, der understøtter enlige mødre, og gør det lettere for indvandrede kvinder at blive skilt, sammenlignet med situationen i deres oprindelseslande (Darvishpour 1999). Hos såvel ægtemænd som i familie og lokalmiljø kan der dog være stor modstand imod skilsmisser, da de bryder med etablerede normer og praksisser og udfordrer gældende magtstrukturer (Qureshi 2013; 2016; Liversage 2013a; 2020). Kontrasten imellem forskellige syn på skilsmisse ses også i den forskellige indstilling hertil, der kan være hos hhv. indvandrere og efterkommere (Gundelach og Nørregård-Nielsen 2007; Kavli og Nadim 2009).

Emnet for denne artikel er den store forskellighed, der kan være i etniske minoritetskvinders skilsmissequerløb. Artiklen har særlig fokus på muslimske praksisser – altså de særlige forhold, der kan være knyttet til at afslutte en nikah (et “*muslimsk ægteskab*”). Artiklen bygger på undersøgelsen *Etniske minoritetskvind*

1 Se World Value Survey: www.worldvaluessurvey.org og European Value Survey: www.europeanvaluesstudy.eu.

der og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser (Liversage og Petersen 2020), der er baseret på godt 80 interviews med såvel fagfolk og islamiske autoriteter som med etniske minoritetskvinder. Denne artikel gennemgår skilsmissegangene for fire udvalgte muslimske kvinder – to indvandrere og to efterkommere. Disse kvinders vej igennem giftemål, ægteskabelige konflikter og skilsmisse eksemplificerer såvel den store spændvidde i skilsmissegangene, som de alvorlige udfordringer, nogle kvinder oplever.

Artiklens teoretiske afsæt er modellen “gendered geographies of power” – “kønnede magtgeografier” (Mahler og Pessar 2001). Jeg starter med at diskutere denne tilgang i sammenhæng med udvalgt litteratur. Dernæst beskriver jeg de anvendte data, før jeg gennemgår de fire kvinders forløb, med særlig fokus på udfordringerne ved at få opløst deres nikah, og dermed komme helt og fuldt ud af deres forhold.

Køn, migration og skilsmisse

I de seneste årtier har der været en del forskning i samspillet mellem migration og kvinders selvbestemmelse. Et centralt spørgsmål er, om kvinders selvbestemmelse øges, når de flytter fra lande med mindre, til lande med mere, ligestilling imellem kønnene. En overordnet konklusion er, at migration såvel kan give kvinder forbedrede muligheder som øgede udfordringer (Chuang og Tamis-Lemonda 2009; Ferree 2010; Lewig, Arney, og Salveron 2010; Mahler og Pessar 2006).

I en del tilfælde bliver kvinders handlemuligheder reelt indskrænkede efter migration. Det ses fx af et amerikansk studie om “relationship power” imellem mænd og kvinder. Studiet bygger på survey-data, og sammenligner mexicanske par, der hhv. forblev i Mexico og indvandrede til USA. Studiet konkluderer, at migration ser ud til at svække kvindernes position: migrantkvinderne havde således mindre mulighed for selv at bestemme, hvem de brugte tid sammen med, end kvinder, der forblev i Mexico (Parrado, Flippen, og McQuiston 2005, s. 359). Disse udfordringer knyttes til migranternes marginaliserede position i USA, som gør, at man i miljøerne (og især blandt mændene) i øget grad søger at fastholde traditionelle værdier omkring kvindelig adfærd (Yuval-Davis 1997).

I andre kontekster kan dynamikkerne være anderledes.

Kvinder kan fx styrkes af adgang til lønarbejde og velfærdsydelser. Dette kan udfordre mænds roller som familiernes overhoveder, især når mænd selv har svært ved at finde job (Kleist 2010; Pels og De Haan 2007; Strier og Roer-Strier 2010). Dermed er familierelationer og kønnede magtforhold et komplekst felt, og nogle kvinder kan på samme tid få bedre muligheder i en ny national kontekst, og samtidig opleve, at ægtemænds kontrol af dem øges, fordi mændene frygter at miste deres dominerende position (Erez, Adelman, og Gregory 2009; Rees og Pease 2007; Raj og Silverman 2002).

I deres artikel om "kønnede magtgeografier" (2001) udvikler de amerikanske antropologer Sarah J. Mahler og Patricia R. Pessar en model til at forstå forskellige (migrant)kvinders handlemuligheder. De skriver, at "...gendered geographies of power' is a framework for analyzing people's social agency – corporal and cognitive – given their own initiative as well as their positioning within multiple hierarchies of power operative within and across many terrains" (s.447). Forfatterne fremhæver endvidere, at modellen er særligt velegnet til at indfange netop den kompleksitet, som livet i transnationale socialt felter ofte bærer præg af.

I indeværende sammenhæng er forfatternes fokus på "social agency" centralt, i og med at skilsmisse kræver aktiv handling for at blive en realitet. Her kan nogle kvinder naturligvis opleve, at det er deres ægtemand, og ikke dem selv, der tager initiativ til skilsmissen. Studier viser dog, at det oftest er kvinder, der initierer ægteskabets opløsning (Kalmijn og Poortman 2006).

Et centralt element i Mahler og Pessars model er, at individer er indlejrede i en række forskellige magthierarkier, der eksisterer på forskellige geografiske skalaer. På stor skala har borgere i lande som Danmark fx nogle globale mobilitetsmuligheder og adgang til en lang række ressourcer, som borgere i "det globale syd" – og migranter herfra – kan have langt dårligere adgang til. På en mere intim skala er individer indlejrede i familierelationer. Det kan være som døtre i forhold til forældre, eller som hustruer i forhold til ægtemænd. Her vil familiære dynamikker og magtforhold gøre sig gældende, og være med til at betinge, på hvilke måder forskellige kvinder er i stand til at handle. I forhold til arbejdsmarkedet og det omgivende samfund, gælder igen andre magthierarkier. Her kan fx en god uddannelsesmæssig baggrund, eller bopæl i en storby frem for i et udkantsområde, give nogle kvinder bedre handlemuligheder

end andre (Mahler og Pessar, 2001).

Sådanne magthierarkier kan på forskellig vis spille sammen, og påvirke en kvindes muligheder for at blive skilt: får hun støtte hos sin egne familier og sit eget netværk, eller oplever hun modstand her? Kan hun klare sig økonomisk, hvis hun forlader sin mand? For en indvandrer kan et yderligere forhold være, om man risikerer at miste retten til at forblive i Danmark i tilfælde af skilsmisse – noget, som fx en del familiesammenførte kvinder frygter (Liversage 2022a; 2022b). Sådanne forskelligartede indlejring i kønnede magtgeografier – set relativt til deres ægtemænds situation – kan samlet set give etniske minoritetskvinder meget forskellige vilkår for at afslutte deres ægteskaber.

Data – interview med muslimske kvinder med etnisk minoritetsbaggrund

Den undersøgelse, som denne artikel bygger på, blev iværksat af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration i januar 2019, med henblik på at belyse etniske minoritetskvinders udfordringer med skilsmisse. Undersøgelsen skulle have en særlig fokus på vanskeligheder ved at få opløst en muslimsk nikah. Den mundede ud i en rapport, der udkom i januar 2020. Forfattere var undertegnede og Jesper Petersen, der på daværende tidspunkt var PhD-studerende ved Lunds Universitet.

Til undersøgelsen udførte vi kvalitative interviews med i alt 85 personer, fordelt på følgende tre grupper:

- 27 fagprofessionelle med erfaringer i at hjælpe etniske minoritetskvinder med skilsmisse
- 21 islamiske autoriteter
- 37 kvinder med relevante skilsmissee erfaringer

Sidstnævnte gruppe bestod af kvinder med baggrund i en lang række lande. Tredive af kvinderne identificerede sig selv som muslimer, mens de resterende syv kvinder havde hinduistisk eller kristen baggrund. Blandt muslimerne var tre konvertitter – heraf havde én majoritetsdansk baggrund, mens to kom fra andre europæiske lande. Af kvinderne var 22 indvandret til Danmark som voksne, fire var kommet til Danmark som store børn, og 11 havde tilbragt langt hovedparten, eller hele, deres barndom i Danmark².

Kvinderne blev rekrutteret via foreninger, Facebook-grup-

2 Denne sammentælling afviger en smule fra Liversage og Jespersen, 2020, hvor to europæiske konvertitter ved en fejl ikke er talt med som hhv. indvandrer og efterkommer.

per og ved brug af personlige netværk. Fokus var såvel på at få en stor bredde i kvindernes erfaringer, som at sikre belysning af de ganske alvorlige udfordringer, som nogle kvinder oplever. I dataindsamlingen lagde vi stor vægt på at give kvinderne gode muligheder for at udtrykke sig. Hvis de ikke var gode til dansk eller engelsk, blev de derfor interviewet på deres modersmål. Dette skete primært ved hjælp af tosprogede interviewere, der talte fx arabisk eller somali. Interviewene blev optaget elektronisk og efterfølgende udskrevet på enten dansk eller engelsk.

Interviewene havde først og fremmest en biografisk tilgang (Thomsen og Antoft 2002). Dermed startede vi med at bede kvinderne fortælle om deres baggrund og om deres ægteskab og skilsmisse – en tilgang, der giver plads til detaljerede og personlige beretninger. Her undlod interviewerne at afbryde fortællingerne unødigt, men noterede i stedet de opståede spørgsmål ned undervejs. Interviewerne stillede disse spørgsmål i interviewenes anden fase, og til sidst gennemgik de en spørgeguide, for at sikre, at alle vigtige emner var blevet belyst (Siig-Andersen og Larsen, 2001).

For såvel at indfange den store variation, der kan være imellem forskellige kvinders forløb, som for at komme i dybden med enkelte individers erfaringer, bygger denne artikel på historierne fra fire udvalgte kvinder. De præsenteres under pseudonym, og enkelte detaljer i deres historier kan være ændret af hensyn til anonymisering. De fire kvinder er de følgende:

Dareen, efterkommer med palæstinensisk baggrund, ca. 25 år.

Idil, efterkommer med somalisk baggrund, ca. 30 år.

Wafa, indvandrer med irakisk baggrund, ca. 40 år.

Samira, indvandrer med libanesisk baggrund, ca. 45 år.

I de næste afsnit giver jeg først et kort rids over disse kvinders forløb frem imod at afslutte deres ægteskaber/nikah-forhold. Dernæst diskuterer jeg kønnede magtgeografiers betydninger for kvindernes erfaringer.

Starten på ægteskaberne

Om man er indvandrer eller efterkommer har stor betydning for ens livsforløb. Det har fx ofte betydning for, hvordan kvinder bliver gift. De to efterkommere – Dareen og Idil – bliver beg-

ge gift i Danmark. Her har de god mulighed for at lære deres ægtemænd at kende, før de beslutter sig for ægteskab. Dareen går således på universitetet, da hun møder en ung mand med efterkommerbaggrund. Parret ses gennem længere tid før de beslutter sig for at gifte sig. Brylluppet finder sted, da Dareen er først i tyverne. Tilsvarende lærer somaliske Idil sin tilkommende at kende igennem såvel familienetværk som fritidsjob, før hun – efter nogle måneder – som 18-årig giver ham sit “ja”. De to kvinders unge alder ved ægteskabs indgåelse er tydeligvis påvirket af oprindelseslandenes praksisser og ligger en del under majoritetsdanske kvinders alder for første ægteskab som er 32 år (Danmarks Statistik, 2018).

Med transnationale sociale rums betydning for etniske minoriteters liv, kan to ritualer være på spil ved giftemål: dels et nikah-ritual, dels indgåelse af ægteskab efter dansk ret. I forhold hertil fortæller både Dareen og Idil, at den muslimske nikah var langt vigtigere for dem, end ægteskabet efter dansk ret. Det kræver nemlig en nikah for at par kan være intimt sammen, uden at det er såvel en religiøs synd, som social uacceptabelt.

De to kvinder bliver gift på forskellig vis: Dareen bliver “dobbelt gift” – i to ritualer på hhv. et dansk rådhus, og i en moske. Faktisk vil Dareens lokale moske kun gennemføre et nikah-ritual for par, der kan fremvise en dansk vielsesattest.

Idil, derimod, bliver kun viet i en nikah. Hun fortæller at “... planen var at blive registreret gift, men vi nåede det bare aldrig. Når man først er islamisk viet, så tænker man ikke så meget over, at man også skal have det registreret [efter dansk ret].” I hendes miljø er der altså ikke forventninger om, at man også skal giftes efter dansk ret, hvis man ønsker en nikah, og i den danske stats øjne er Idil og hendes mand dermed ikke “ægtefolk”, men et “samboende par”. En del muslimske kvinder i Europa er gift i sådanne “uregistrerede ægteskaber” (Jaraba 2019a; Moors, Akhtar, og Probert 2018; Akhtar 2017).

Modsat de to efterkommere bliver de to indvandrerkvinder, Samira og Wafa, begge gift i deres oprindelseslande – til mænd, der nogle år forinden er flygtet til Danmark. Også modsat efterkommerkvinderne kender de knap deres tilkommende, da de gifter sig med dem. Som det ofte er tilfældet, ser mændene kvinderne på et feriebesøg, de frier, og – efter aftale med deres familier – takker begge kvinderne ja.

De to indvandrerkvinder bliver kun viet i ét ritual – nemlig i en nikah, der også har retslig gyldighed i deres lokale kontekst.

Ved den efterfølgende familiesammenføring til Danmark, bliver disse ægteskaber registreret som gyldige efter dansk lov. Samiras og Wafas ægteskaber har dermed den samme "dobbelte" karakter som Dareens.

Efter brylluppet flytter alle fire kvinder sammen med deres ægtemænd. Her bliver efterkommerne i deres vante danske omgivelser – de er fortsat i et land, hvor de taler sproget, hvor de kan fortsætte deres uddannelser, og hvor de har familie og venner i nærheden. Modsat bliver de to indvandrerkvinder familiesammenført til et nyt land. Dermed flytter de til en ukendt kontekst, forlader deres familier og netværk og skal starte forfra med et nyt sprog og et nyt samfund. Samtidig er de, i deres ægteskabers første år, afhængige af fortsat at være gift, hvis de ikke vil risikere at skulle forlade Danmark i tilfælde af skilsmisse. I forhold til "kønnede magtgeografier" står efterkommerne dermed tydeligvis stærkere end indvandrerne (Mahler og Pessar 2001). Disse forskelle er med til at betinge, hvordan kvindernes forløb bliver, da de sidenhen alle oplever ægteskabelige problemer.

Ægteskabelige problemer og konflikter

Hvor stærk man føler sig, og hvor mange ressourcer man har, betyder noget, hvis man oplever problemer i ægteskabet. Her går der ret kort tid fra de to efterkommere oplever utilfredshed med deres mænd, til de søger at blive skilt. For palæstinensiske Dareen handler det især om hendes mands manglende opbakning ift. Dareens problemer med sin svigermor. For somaliske Idil handler utilfredsheden om hendes mands manglende engagement i såvel uddannelse, som i deres familieliv efter at parret har fået et barn. Der er dog ingen rigtigt alvorlige problemer med disse to mænd – de har fx intet misbrug, og på intet tidspunkt er de truende eller voldelige.

Sådan er livet ikke for indvandrerne Samira og Wafa, der oplever vold og kontrol fra deres ægtemænds side. For Samira handler det mest om en mand, der vil kontrollere hende – ned i detaljer omkring, hvem hun ses med hvornår, og hvad tøj hun går i. Wafas mand er værre. Fra ægteskabets start slår han hende, han forbyder hende at gå på sprogskole, og hver måned tager han hendes sociale ydelser fra hende.

Samira og Wafa har dermed langt større problemer i deres ægteskaber end Dareen og Idil. Alligevel er førstnævnte kvin-

der gift i mange flere år, før deres ægteskaber ender i skilsmisse. Det skyldes, at de to efterkommere har bedre handlemuligheder i den kontekst, de lever i. Et aspekt handler om socialisering – hvad man, som ung kvinde, anser for acceptabelt fra sin mands side. Her har kvindernes opvækst i forskellige nationale kontekster – med forskellige opfattelser af skilsmisssers acceptabilitet og hvor “tålmodige” kvinder bør være, hvis de oplever problemer (Qureshi, 2013) – naturligvis betydning. Men også andre faktorer er i spil. Samira udholder fx ikke bare sit ægteskab uden at kny. Flere år før sin skilsmisse kontakter hun således sine forældre i oprindelseslandet og søger støtte til at forlade sin mand. Hun får dog denne besked af sin far:

Vi har ikke nogen døtre, der bliver skilt, og hvis du holder fast i, at du gerne vil skilles, så giver du ham [Samiras mand] børnene; de rejser tilbage til Danmark med deres far, og du bliver her, hvor du ikke må gå eller komme eller gøre noget som helst.

Samira fortæller, at denne besked skræmte hende meget, og fik hende til at opgive sine planer om skilsmisse. Tilsvarende umuliggør det Wafas ønske om skilsmisse, at hun i så fald skal rejse tilbage til sit oprindelsesland. Her ville “...alle jo kigge på mig og tænke, at der er noget galt med mig.” Wafa ville endvidere have svært ved at blive gift igen, og hendes livschancer som enlig, fraskilt kvinde, ville være dårlige (Liversage 2013b). Deres svage indplacering i blandt andet familiære og nationale magthierarkier begrænser dermed disse to indvandrerkvinders muligheder for at udøve “social agency”, og forme deres livsbaner efter egne ønsker.

Også ift. deres sociale indplacering i Danmark er der forskel imellem de fire kvinder: efterkommerne er begge på vej til at afslutte danske uddannelser, og står altså økonomisk og socialt med gode kort på hånden, selvom de forlader deres mænd. Omvendt har de to indvandrerkvinder begrænsede muligheder. Det gælder både i forhold til arbejdsmarkedet og socialt. De er nemlig sprogligt afhængige af andre indvandrere – og dermed af folk, der ofte modsætter sig, at kvinder forlader deres mænd. Denne holdning stemmer overens med, at migrationsprocesser kan begrænse kvinders muligheder for selvbestemmelse (Parado et al; 2005). De to indvandrerkvinders svage position forklarer dermed, hvorfor de ser sig nødsagede til at forblive i deres dårlige ægteskaber i årevis, og holde ud som bedst de kan.

Om skilsmisser i forskellige kontekster

Dermed når vi frem til selve skilsmisserne. Ifølge dansk ret har mænd og kvinder lige adgang til at søge om skilsmisse, og den bliver en realitet, selvom den ene part modsætter sig. Skilsmis- sen kan ske øjeblikkeligt, hvis parterne fx er enige. Ved uenig- hed kræves en seks måneders separationsperiode.

I islam er skilsmisse anderledes. Uanset, at der her kan være forskelligartede fortolkninger og praksisser, har mænd generelt langt lettere adgang til at afslutte et ægteskab end kvinder: i sin grundform kan en mand skille sig fra sin hustru ved tre gange at ytre ordet *talaq*, en mulighed, som kvinder ikke kan gøre brug af. En kvinde kan i stedet initiere en *khula*-skilsmisse, hvor hun tilbagebetaler et nærmere aftalt beløb til manden for, at deres nikah opløses (se fx Jaraba 2019b, s.5). Dette kan fx være den *mahr* (brudegave), som kvinden modtog i forbindelse med indgåelse af nikah. I en del fortolkninger kræver en sådan khula- skilsmisse dog mandens accept for at være gyldig (for en uddybning, se Liversage og Petersen, 2020).

En central forskel imellem en skilsmisse efter dansk ret og en nikah-opløsning er altså, hvilke handlemuligheder en kvinde har, hvis manden modsætter sig: efter dansk ret kan kvinden ensidigt afslutte ægteskabet, hvilket hun i en islamisk forståelse kan have svært ved. Om kvinder er indlejrede i relationer og kontekster, hvor det ene eller det andet af disse to principper er gældende, har selvsagt meget stor betydning for deres handlemuligheder.

I Islams oprindelige form står ingen magt over manden, i forhold til at opløse en nikah. I de muslimske oprindelseslande blev mænds magt dog begrænset af staten, da man i 1800-tallet indførte retssystemer efter europæisk forbillede. Her fik en del lande islamiske familielovgivninger, der gjorde det muligt for kvinder at anlægge retssager, for at opnå skilsmisse³. Modsat mænd, der frit kan skille sig, kræver det dog ofte "gyldige grunde", før en kvinde kan få ægteskabet opløst. Det kan fx være, at manden ikke forsørger hende, eller at han er forsvundet. Sådanne islamiske domstole findes i sagens natur ikke på dansk jord (Petersen 2020). Som vi skal se, er dette fravær af lovgivning og institutioner i Danmark med til at præge, hvordan kvindernes ægteskaber kommer til at slutte.

3 I nogle overvejende muslimske lande – fx Tyrkiet og Bosnien-Her- cegovina – er familielovgivningen sekulær. Her anses en (sekulær) skilsmisse normal for også at opløse ægteskabet i en religiøs forstand. I forlængelse heraf har fx indvandrere fra Tyrkiet sjældent de problemer med "haltende ægteskaber" (hvor man er skilt efter dansk ret, men ikke har fået opløst sin nikah), som en del indvandrerkvinder fra blandt andet Mellemøsten udfordres af.

To efterkommer-skilsmisser

I både Dareens og Idils tilfælde er der relativt kort vej fra ægteskabelig utilfredshed til en skilsmisse sættes i gang. De to unge kvinder forsøger naturligvis begge at tale med deres ægtemænd og få ændret forholdene til det bedre, men på et tidspunkt kører alting op i en spids. Hos Dareen ender en konflikt med, at hun forlader hjemmet. Efterfølgende lover manden at ændre sig, og parret holder en pause i nogle måneder. Her beslutter Dareen sig for, at hun vil gå videre med skilsmissen, og hun søger herom hos de danske myndigheder.

Dareens mand er imod, og parret skal derfor – ifølge dansk lovgivning – være separeret i seks måneder. I denne periode går parret til mægling hos den imam, der forestod deres nikah, for at "...finde ud af, om vi kunne komme videre herfra". Uanset at Dareen er glad for samtalerne, ændrer hun ikke mening ift. sit ønske om skilsmisse. Da de seks måneder er til ende, bliver hun skilt efter dansk ret. De seks måneders "tænkepause" og mæglingen hos imamen gør også (ifølge lokale regler i moskeen), at hendes nikah samtidig anses for opløst. Som hun forklarer: "Når jeg er borgerligt gift og bliver viet islamisk efterfølgende med min vielsesattest fra kommunen, så bliver mit islamiske ægteskab opløst automatisk, når mit danske ægteskab bliver opløst". I Dareens ægteskab er der altså en institutionel sammenkobling imellem skilsmisse efter dansk ret og opløsningen af en nikah. Denne kobling gør, at Dareens ret til at blive "dansk skilt" uanset mandens modstand, også gælder for opløsningen af hendes nikah. Efter seks måneders separationstid er Dareen dermed "helt skilt", og kan fortsætte sit liv. Her har hun ingen særlige problemer – hende forældre bakker for eksempel op om, at hun forlader sin ægtemand, og hendes eksmand accepterer skilsmissens gyldighed.

Idils situation er anderledes: Hun er ikke gift efter dansk ret og kan dermed ikke søge skilsmisse hos myndighederne. I stedet bliver skilsmissen knyttet til hendes egne ressourcer og til de magthierarkier, hun er indlejret i. Her er en første pointe, at Idil har somalisk baggrund, og skilsmisser er ganske hyppige såvel i Somalia (Landinfo, 2018), som blandt personer fra Somalia, bosat i Danmark. Registerdata viser således, at omkring 65 pct. af somaliske børn oplever, at deres forældre ikke bor sammen, når børnene når myndighedsalderen. Det samme gør sig gældende for ca. 45 pct. af majoritetsdanske børn. Anderledes

ser det ud i andre indvandrergupper: Knap 40 pct. af libanesiske børn, 35 pct. af irakiske børn, og kun godt 20 pct. af pakistanske og tyrkiske børn oplever, at deres forældre ikke længe er sammen, når de bliver voksne (Liversage og Pedersen, 2020, s.146). De hyppige samlivsbrud blandt somalierne kan til dels handle om, at sådanne kvinder ofte står ganske stærkt i deres familier, sammenlignet med kvinder fra fx Mellemøsten (Kandiyoti 1988). Kvinders selvbestemmelse ift. at afslutte ægteskaber afspejles for eksempel i et somalisk ordsprog, som lyder: "Hellere være skilt 30 gange end at leve i et ulykkeligt ægteskab" (Jesuloganathan 2010).

Da Idil har besluttet sig for, at hun vil afslutte sit forhold, er det første hun gør, at skrive til en onkel i Somalia, som har stor betydning i familien. Denne onkel bakker op om Idils skilsmisseønske, hvilket giver Idil et vigtigt rygstød, for at gå videre med sine planer. En dag, hvor hun ikke kan holde sit ægteskab ud mere, pakker Idil en kuffert, og med parrets lille søn tager hun hjem til sin mor (hendes far er død år forinden). I interviewet fortæller hun, at hun efterlader et brev til sin mand, hvori der står, hvor hun er taget hen, og at hun har brug for "... at du giver mig min talaq, og du skal have vidner med! Du skal! Og jeg [skrev], at hvis du ikke gør det, så er det mig, der beder om skilsmisse. Jeg kan ikke leve på denne her måde".

Idils mor er ikke begejstret for, at hendes datter vil skilles, og prøver at få Idil til at give forholdet en chance via mægling. Det vil Idil dog ikke vide af – hun synes, hun har prøvet rigeligt – og moderen bøjer sig. Idils familie holder derfor et møde med manden, som slutter med, at han giver Idil hendes talaq – og dermed er deres nikah opløst. Denne udvikling står dog ikke uimodsagt: Idils mand (der ikke har forældre i Danmark) har familiemedlemmer, der går i brechen for ham. De hævder, at hans talaq blev afgivet under pres, og derfor er ugyldig. De hævder på den baggrund, at parret stadig skal anses for at være i et nikah-forhold. Idil reagerer herpå som følger:

Så sagde jeg: "Fint nok" [sagt på somali]: "Hvis den [talaq-skilsmissen] ikke er gyldig, så beder jeg om skilsmisse – jeg har lov til at sige fra... Jeg kan selv opløse ægteskabet – det er der ingen, der kan holde mig fra: når en kvinde opløser ægteskabet, så skal hun give sin mahr [brudegave] tilbage. [Du kan] købe dig ud af det, ligesom han købte sig ind i det... Og så var det bare det. Så var det slut.

Som det fremgår, effektuerer Idil en khula-skilsmisse uden at have mandens accept. Hun står dog så stærkt i sine familiemæssige relationer, og i sit liv generelt, at denne skilsmisse (eller rettere: “nikah-opløsning”) står ved magt. En medvirkende årsag kan være, at hendes mand ikke har sine forældre i Danmark, og dermed ikke har så meget familie, der kan støtte ham. Uanset, at Idil er kvinde, får hun altså ensidigt trumfet en nikah-opløsning igennem.

Idils forløb viser dels, at en kvinde godt kan effektuere en nikah-opløsning. Og dels, at der ikke er klare regler at følge, når et nikah-forhold skal opløses. På den måde kommer det i Idils tilfælde mere til at handle om, hvem der får overtaget, når der “lægges arm”: i familien er Idil stærk nok til at afvise sin mors krav om mægling, og hendes familie er stærk nok til at få et talaq ud af Idils mand. Denne talaq-skilsmisse underkendes dog af mandens familie – et klart eksempel på den mangetydige situation, som nikah-opløsningen foregår i. Endelig er Idil stærk nok til at effektuere en khula-skilsmisse, som får lov at stå ved magt. Dermed kommer Idil på kort tid endegyldigt ud af et uønsket forhold.

Den relativt nemme adgang til nikah-opløsning for disse to efterkommere betyder naturligvis ikke, at det går lige så nemt for alle andre med efterkommerbaggrund. Her viser studier fra fx Storbritannien og Tyskland, at kvinder, der kun har indgået en nikah, og dermed ikke har adgang til en skilsmisse under national sekulær lov, kan have særlige former for udfordringer med at komme ud af deres “ægteskaber” (Akhtar 2017; Jaraba 2019a). I andre tilfælde betyder forældres modstand eller (eks) mænds trusler og voldelige adfærd, at kvinder kan have store problemer med at blive skilt (Qureshi 2016; Akpınar 2003). Sammenlignet med de udfordringer, indvandrede kvinder kan stå med, synes efterkommere dog generelt at have langt bedre muligheder, for at forme deres liv efter egne ønsker. Det bliver tydeligt, når vi ser på Samiras og Wafas forløb.

To indvandrerkvinder – lang vej til skilsmisse efter dansk ret

Samiras og Wafas problemer er mange gange større, og varer mange gange længere, før de når så langt som til at blive skilt efter dansk ret. Begge kvinder lever således i meget dårlige ægteskaber i både år og årtier. Værst er det for Wafa, hvis mand både

udsætter hende for vold, og også forhindrer hende i at gå til danskundervisning. Derved begrænser han hendes adgang til ressourcer og fastholder Wafa i en svag position. At nogle mænd begrænser indvandrerkvinders adgang til at lære sprog og etablere sociale netværk ses også i fx Rees og Pease (2007) og Erez, Adelman og Gregory (2009). For en oversigt over de to kvinders årelange og meget udfordrende vej mod skilsmisse, se Liversage og Petersen (2020), s. 263-264. Her fokuserer jeg på tidspunktet for skilsmisse efter dansk ret.

Over tid styrkes Samira. Blandt andet gør aktivering på en dansk arbejdsplads, at hun får øget viden om sine muligheder i Danmark, ligesom hendes netværk, danskundskaber og tro på sig selv styrkes. Under et skænderi i hjemmet slår hendes mand hende, og det er dråben, der får hende til at hente skilsmissepapirer, som hun præsenterer sin mand for. Hun ønsker egentlig ikke skilsmisse – hun vil mest bare sætte ham stolen for døren, for at få ham til at ændre sig til det bedre. Men efter hendes handling eskalerer den ægteskabelige konflikt: som modtræk bortfører manden deres tre børn til Mellemøsten og kræver, at Samira flytter derned og underordner sig ham som en god, lydige hustru. Samira nægter, og efter en flere måneder lang og nervepirrende indsats lykkes det for hende at bortføre sine børn tilbage til Danmark. Her truer hendes mand hende på livet, og hun får beskyttelse på et krisecenter. På dette tidspunkt søger, og får, Samira skilsmisse efter dansk ret og tilkendes også fuld forældremyndighed.

Wafa lever med – undertiden meget alvorlig – fysisk vold fra starten af sit ægteskab. På et tidspunkt søger hun og børnene tilflugt på et krisecenter, men – som det ofte sker – vender Wafa tilbage til sin mand. Efterfølgende tager manden Wafa og børnene med til Irak og presser Wafa til at opgive sin danske opholdstilladelse og blive dernede. Truslen er, at hun ellers vil miste kontakten med sine børn. Wafa og børnene bor derfor i Irak under vanskelige forhold i to år og er dermed udsat for det, som betegnes “transnational dumping” (Anitha, Roy, og Yalamarty 2018). På grund af børns sygdom går manden dog til sidst med til at familiesammenføre Wafa og børnene til Danmark igen. Da den ældste søn noget tid senere overhører sin far tale om på ny at flytte familien ud af Danmark, får han skubbet sin mor til at søge hjælp på kommunen. Wafa og børnene kommer på krisecenter, og Wafa søger også om – og får – skilsmisse efter dansk ret. (Se Das (2010) for store børns medvirken til indvandrermodres skilsmisser).

Store vanskeligheder med at få opløst en nikah

Som det fremgår er både Samira og Wafa igennem langvarige og udfordrende forløb, der – ud over vold og trusler – også indebærer bortførsler mv. på tværs af landegrænser (Liversage 2022c). De to kvinder ender begge med at få støtte fra den danske velfærdsstat (via blandt andet krisecenterophold) og bliver skilt efter dansk ret. Dermed er deres forhold – og deres udfordringer – dog langt fra slut. Ingen af deres mænd anser nemlig denne danske skilsmisse for at have afsluttet forholdene. De to mænd støtter sig til, at de ikke har sagt “talaq”, og hævder derfor at både Samira og Wafa stadig befinder sig i nikah-forhold, hvor de skal adlyde deres mænd. Samira flytter fx ud af krisecentret og i egen bolig, til oplevelser som denne:

Vi blev ved med at skændes og have problemer, og han ville slå mig... [En dag ringede han] på dørklokken... Da jeg åbnede døren og så, at det var ham, turde jeg ikke bare smække døren i – det havde jeg ikke nerverne til. Han sagde: “Jeg vil gerne ind”. Jeg sagde: “Nej, det må du ikke. Børnene er i skole, så du har ikke noget at lave her”. Han blev ved: “Jeg vil ind, jeg vil ind”. Han kom ind, og han ville selvfølgelig gerne have, vi skulle være intime sammen og gå tilbage til at være mand og kone. Jeg afviste ham og skubbede ham væk, og da jeg gjorde det, slog han mig. Han slog mig meget voldsomt, det var grov vold, som man vil kalde det. Jeg tog fat i telefonen og sagde: “Jeg melder dig til politiet”. Da jeg gjorde det, hev han en kniv op af skuffen og holdt den tæt på min hals og sagde: “Hvis du gør det, slår jeg dig ihjel. Jeg mener det. Jeg dræber dig. Jeg ødelægger dit liv. Jeg hælder syre på dit ansigt, gør livet så surt for dig, så du aldrig glemmer, hvad jeg gjort ved dig”. Og så gik han.

Som det fremgår, forfølger Samiras (eks)mand, hende: han trænger sig ind på hende, søger at voldtage hende og truer hende på livet. Rammen om ovenstående konfrontation er, at parret fortsat er i en nikah, og at Samira dermed ikke er “helt skilt” fra ham. Dermed har hun – i mandens optik – ikke ret til at skubbe ham bort. Det har Samira også selv svært ved. Som hun forklarer:

Min frygt for ham, og den hjernevask og manipulation, der havde kørt i så mange år, gjorde det virkelig svært for

mig at sætte grænser... Han ville råbe: "Du er stadig min kone!"; "Det der har du ikke ret til at gøre!"; "vi er stadig gift!" osv. ... Vi var skilt, men alligevel var vi ikke helt skilt, fordi islamisk set skal han jo give mig min skilsmisse, men den havde han ikke givet mig.

Samiras (eks)mands adfærd kan anskues som post-separationsvold, et velkendt fænomen, når kvinder forlader voldelige partnere. Det handler om mænd, der – efter at kvinder har forladt dem – bruger trusler og vold for at søge at genvinde den kontrol, som er gledet dem af hænde. Denne vold koster en del kvinder livet (Stark og Hester 2019; Johnson et al. 2019). Samtidig giver den store betydning, som nikah tillægges, mandens handlinger legitimitet i nogle kredse, og kan gøre det meget svært for de muslimske kvinder at få afsluttet forfølgelsen og chikanen.

Også Wafa hænger fast i sin nikah mod sin vilje. Adspurgt om, hvorfor det er vigtigt for hende at få sin nikah opløst, da hun jo er skilt efter dansk ret, svarer hun følgende:

[Det er vigtig fordi] jeg er muslim, og fordi jeg ikke vil leve et syndefuldt liv. [I min religion, mener man] ikke, at en kvinde kan blive skilt, uden at manden kigger på hende og siger til hende, at hun er skilt.

Samira og Wafa har det samme problem på dette tidspunkt i deres liv: de er "dansk skilt", men forsat i et nikah-forhold. Den ulige adgang til skilsmisse gør det nemt for deres (eks)mænd at fastholde deres (eks)hustruer i et ingenmandsland, hvor de hverken er rigtigt gift eller rigtigt skilt. Dermed kan kvinderne for eksempel ikke indgå nikah med en ny mand. Denne udfordring har mændene ikke, da de – i en del fortolkninger af Islam – kan være i et nikah-forhold med op til fire kvinder samtidig (se også Liversage, 2022d).

Forsøg på at få imamers hjælp til at afslutte nikah-forhold

At nogle mænd på urimelig vis fastholder kvinder i nikah-forhold kendes også i fx Mellemøsten. Her kan kvinder søge hjælp ved de tidligere nævnte islamiske domstole. Der kan kvinder altså henvende sig til en autoritet, der står over manden ift. ægteskabers opløsning. I Danmark er der dog ikke sådanne islamiske domstole at søge hjælp hos, når mænd ikke vil give kvinder talaq.

I mangel heraf henvender de trængte kvinder sig til personer, der umiddelbart kan genkendes som islamiske autoriteter – fx imamer i den lokale moske. Det gør både Samira og Wafa – og begge skuffes over, at de ikke får hjælp. Som de beskriver det:

[Imamerne] sagde: “Vi kan intet gøre. Hvis ikke han kommer her og giver dig en skilsmisse foran os, mens vi sidder her, så kan vi ikke give dig et papir eller hjælpe dig” (Samira).

[Imamerne] gør jo ingenting. Altså, man ringer til dem, fortæller dem ens problem, de ringer til min mand, snakker med ham, og kort tid efter ringer de tilbage og siger: “Ja, han er gået med til det”, eller “nej, han er ikke gået med til det” [men han vil jo ikke gå med til det.] (Wafa).

Når imamernes eneste handling er at tale med manden, handler det netop om, at det er manden, der tilskrives magten til at opløse nikah-forholdet. Modsat de religiøse domstole i oprindelseslandene har imamerne i Danmark ingen domsmagt, og de kan dermed i de allerfleste tilfælde ikke effektuere en nikah-opløsning imod mænds ønsker. De kan blot søge at overtale og mægle og håbe på, manden frivilligt sætter sin kone fri. Det gør Samiras og Wafas (eks)mænd dog ikke, og begge kvinder fastholdes dermed i deres nikah-forhold i årevis – en tydelig illustration af store begrænsninger i deres muligheder for at udøve “social agency” i de “kønnede magtgeografier”, de er indlejrede i (Mahler og Pessar 2001).

Den mandlige kontrol over det attræde ord “talaq” giver selvsagt gode muligheder for afpresning af kvinder, der desperat ønsker at blive sat fri (Bano 2007). I Wafas tilfælde bliver emnet filtret ind i forældrenes kamp om børnene. På interviewtidspunktet havde Wafa og hendes (eks)mand hver myndighed over to børn, hvilket havde ført til stor splid imellem de fire søskende, som var blevet sat op imod hinanden. Wafa (eks)mands nyeste krav var, at han ville have forældremyndighed over parrets datter, som boede hos Wafa. Han havde sagt, at hvis Wafa gav ham datteren, ville hun få sin talaq. Det var kommet så vidt, at en imam anbefalede Wafa at lade manden få sin vilje, men Wafas respons var at “...min datter hader sin far, så det er slet ikke en mulighed overhovedet.” Wafa mente endvidere, at det blot var endnu et spil: det var egentlig ikke, fordi (eks)manden “...gerne vil have hende – nej, han har bare fundet en god undskyldning

for ikke at blive skilt fra mig,” fordi han vidste, at Wafa ikke ville opgive datteren.

Wafa var dermed fanget i en langvarig og opslidende post-separationskonflikt. Ikke overraskende gik dette hårdt ud over børnene. Om to af drengene fortalte Wafa at “[den ene] kan finde på at slå mig og sin lillesøster. Han har flyttet skole mange gange og har udviklet angst og depression... Den anden, han sidder i fængsel.” Disse alvorlige problemer stemmer overens med, at en opvækst med vold og eksponering for alvorlige forældrekonflikter, både før og efter en skilsmisse, kan gøre alvorlig skade på børn (Ottosen, Dahl, og Boserup 2017).

At få afsluttet sin nikah – eller ej

På grund af deres uønskede nikah-forhold var Samira og Wafa heller ikke i stand til at rejse til deres oprindelseslande. Da Samira stadig var islamisk gift, ville hendes (eks)mand for eksempel kunne “...tilbageholde mig i lufthavnen. Det kan han godt i Libanon, for dernede er jeg stadig hans kone”. Dette forhindrede Samira i at få sagt farvel til sin syge far, før han døde, hvilket blev en stor sorg for hende. Imens kunne manden uhindret fortsætte sit liv. Som Samira fortæller:

Jeg tænkte på, hvad jeg kunne gøre, for at slippe for at høre fra ham – eller skulle jeg høre på “*du er min kone*” resten af livet? Jeg bad ham om at give mig min islamiske skilsmisse, men han nægtede. Han rejste til Libanon, blev gift med en ny og nægtede stadig at give mig min skilsmisse. Han fik en søn og nægtede stadig at give mig min skilsmisse. Hver gang jeg bad ham om at blive skilt, afviste han det. Til sidst ringede jeg til min familie i Libanon og spurgte, hvad der skal til for, at jeg kan opnå en islamisk skilsmisse uden hans accept. De fortalte mig, at jeg skulle stævne ham i retten.

Samira anlægger derfor sag ved en libanesisk domstol. Det bliver en langvarig proces, hvor hun får god brug for de ressourcer, hun har opbygget igennem årene. Det kræver fx såvel hjælp fra familiemedlemmer i oprindelseslandet, som en hel del penge at føre retssagen. Domstolen ender med at tilkende Samira en khula-skilsmisse, og hun kommer dermed – efter fem år i et “haltende ægteskab,” hvor hun fra ét perspektiv har været gift og

fra et andet skilt – helt og fuldt ud af sit forhold. En vigtig pointe er, at manden respekterer domstolens beslutning og holder op med at stille krav til og forfølge hende.

Wafa er dårligere stillet end Samira og har ikke ressourcerne til at anlægge en retssag i oprindelseslandet. På interviewtidspunktet havde hun i to år været fanget i et nikah-forhold, uanset at hun var skilt efter dansk ret. Om dette forklarede hun følgende: “Jeg føler mig ikke som en fri kvinde. Jeg føler mig ikke som herre over mit eget liv”. Hun følte, at hun hele tiden skulle se sig over skulderen og oplevede, at hendes mand spredte falske rygter om, at hun var sammen med andre mænd – noget, som ville være meget syndigt, da hun jo stadig var i et nikah-forhold med ham. Samtidig følte hun, at hun ikke havde mulighed for at forbedre sin situation.

Konklusion – nikah-opløsning og “kønnede magtgeografier”

Disse fire kvinder – to efterkommere og to familiesammenførte indvandrerkvinder – har meget forskellige erfaringer med at få afsluttet deres nikah-forhold, og deres muligheder for at udøve “social agency” og opnå det samme mål, er dermed meget forskellige.

En første pointe i analysen er, at der er meget stor variation i, hvordan Islam praktiseres blandt etniske minoriteter i Danmark: der er ikke én autoritativ måde, hvorpå nikah-forhold opløses, på linje med, at der ikke er én overordnet autoritet inden for Islam (som katolikker for eksempel har med paven i Rom). Dette åbner et rum for lokale forhandlinger, hvor individuelle forskelle i magt og ressourcer kan få stor betydning for forskellige kvinders forløb og deres muligheder for at opnå det, de ønsker sig.

En anden pointe er de forskelligartede betydninger af transnationale sociale rum for hhv. indvandrere og efterkommere. Indvandrere er ofte bundet meget mere op på strukturer i oprindelseslandene, fordi deres livsforløb til dels har udfoldet sig der. Det er således primært indvandrere, som har indgået ægteskab i oprindelseslandene, og de har også størst behov for at kunne komme på besøg her, fx for at kunne besøge deres forældre. De er dermed bundet mere direkte op på oprindelseslandenes lovgivninger – og de kan også få at vide, at de ikke kan få

hjælp til nikah-opløsning i Danmark, fordi de er blevet gift i et andet land (dette er dog – igen – et spørgsmål om fortolkning). Modsat kan efterkommere i højere grad klare deres nikah-opløsninger i Danmark, og her måske nyde godt af de institutionaliseringsprocesser, som har forbedret nogle kvinders position, som fx da Dareens danske skilsmisse også anses for at have opløst hendes nikah.

En tredje pointe er, at efterkommerne ofte står stærkere end indvandrerne i forskellige typer af “kønnede magtgeografier”. Det gælder i generationsrelationen til forældrene: Efterkommeren Idil og indvandrerens Samira går for eksempel begge til forældre med ønsker om skilsmisse, og i begge tilfælde er forældrene imod. Men Idil er i stand til at gå imod sin mors synspunkt, mens Samira må bøje nakken for sin far, og forblive i sit dårlige ægteskab. Og det gælder i partner-relationen til ægtemændene. Her kan efterkommerkvinderne “få ting til at ske”, som da Idil ensidigt effektuerer en khula-skilsmisse. Omvendt oplever både Samira og Wafa, at de lever i en virkelighed, hvor deres ord og ønsker om at afslutte deres nikah-forhold ikke har nogen magt.

Dette bringer os til den fjerde pointe: i deres vanskelige situation søger både Samira og Wafa hjælp hos imamer. Her håber de at finde en (mandlig) autoritet, der kan trumfe deres mænd – på linje med, hvad en domstol i oprindelseslandet ville kunne. Dette viser sig dog at være nytteløst, da disse imamer kun søger at mægle ift. manden – for det er mandens ord, der skal til, før kvinden kan blive fri. Dette har Jesper Petersen betegnet et “islamisk-juridisk vacuum”: Muslimske kvinder efterspørger en islamisk autoritet for at komme ud af uønskede nikah-forhold, men en sådan autoritet eksisterer ikke i migrationskonteksten (Petersen 2020). Ydermere kan udsatte kvinder – hvis (eks) mænd er voldelige og forfølger dem – have svært ved at få hjælp, da de islamiske autoriteter risikerer selv at blive truet eller udsat for vold, hvis de søger at hjælpe en ilde stedt kvinde (Jaraba 2019a). Dermed er det ofte de mest udsatte kvinder – der fx har levet med vold i årevis – der har sværest ved at få hjælp (Liversage 2022d).

Disse fire cases dækker naturligvis på ingen måde det fulde spektrum af muslimske kvinders skilsmisserfaringer, men de viser, hvordan der i transnationale sociale felter kan pågå en kamp om, hvilken grad af selvbestemmelse, kvinder skal kunne udøve i deres liv. Her kan nogle indvandrerkvinder befinde sig i svage positioner og have meget begrænsede muligheder. Store

forandringer fra den ene generation til den næste kan dog styrke kvinders placeringer i “kønnede magtgeografier” og gøre efterkommere langt bedre i stand til at forme deres liv efter egne ønsker.

English abstract

In Denmark, some Muslim women find it difficult to fully end their marriages. While divorce according to Danish law is quite easily accessible, dissolving a *nikah* – a “Muslim marriage” – may for some women prove very difficult. This article expands on the issue of Muslim women ending their marriages. It utilizes four interviews – with two immigrants and two descendants – that were drawn from a larger interview study. The article shows that differences in women’s options for leaving their husbands may be linked to the following three factors: 1) Where and how women entered into their *nikah*, 2) the women’s own resources, and 3) the degree of support the women can mobilize from others. The fact that migration separates women from the religious courts of their countries of origin can make some women virtually powerless when it comes to fully ending their relationships. Other women are more favorably positioned e.g. due to divorce under Danish law being considered to also dissolve their *nikah*, or due to women being resourceful enough to terminate their *nikah* relationships regardless of male opposition.

Referencer

- Akhtar, R.C. 2017. “Unregistered Muslim Marriages in the UK Examining Normative Influences Shaping Choice of Legal Protection.” I *Personal Autonomy in Plural Societies - A Principle and Its Paradoxes*, redigeret af M.C Foblets, M. Graziadei og A.D. Renteln, 140–56. London: Routledge.
- Akpinar, Aylin. 2003. “The Honour/Shame Complex Revisited: Violence against Women in the Migration Context.” *Women’s Studies International Forum* 26 (5): 425–42. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2003.08.001>.
- Amato, P.R. 1994. “The Impact of Divorce on Men and Women in India and the United States.” *Journal of Comparative Family Studies* 25 (2): 207–21.
- Anitha, Sundari, Anupama Roy og Harshita Yalamarty. 2018. “Gender, Migration, and Exclusionary Citizenship Regimes: Conceptualizing Transnational Abandonment of Wives as a Form of Violence Against Women.” *Violence Against Women* 24 (7): 747–74. <https://doi.org/10.1016/j.yes.2018.05.001>.

- //doi.org/10.1177/1077801217720693.
- Bano, Samia. 2007. "Muslim Family Justice and Human Rights: The Experience of British Muslim Women." *Journal of Comparative Law* 2 (2): 147–66.
- Chuang, Susan S., og Catherine Tamis-LeMonda. 2009. "Gender Roles in Immigrant Families: Parenting Views, Practices, and Child Development." *Sex Roles* 60 (7–8): 451–55. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9601-0>.
- Danmarks Statistik. 2018. "Fertilitetsdatabasen 2017 - Befolkning og Valg. Færre er gift når de får børn." *NYT Fra Danmarks Statistik*, no. 366. <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/nyt/GetPdf.aspx?cid=26838>.
- Darvishpour, Mehrdad. 1999. "Intensified Gender Conflicts within Iranian Families in Sweden." *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 7 (1): 20–33.
- Das, Chaitali. 2010. "Resilience, Risk and Protective Factors for British-Indian Children of Divorce." *Journal of Social Sciences* 25 (1–3): 97–108. <https://doi.org/10.1080/09718923.2010.11892869>.
- Erez, Edna, Madelaine Adelman og Carol Gregory. 2009. "Intersections of Immigration and Domestic Violence." *Feminist Criminology* 4 (1): 32–56. <https://doi.org/10.1177/1557085108325413>.
- Ferree, Myra Marx. 2010. "Filling the Glass: Gender Perspectives on Families." *Journal of Marriage and Family* 72 (3): 420–39. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00711.x>.
- Gundelach, P., og E. Nørregård-Nielsen. 2007. *Etniske Grupper Værdier - Baggrundsrapport*. København: Tænketanken om udfordringer for integrationsindsatsen i Danmark - Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration.
- Jaraba, Mahmoud. 2019a. "Private Dispute Mediation and Arbitration in Sunni-Muslim Communities in Germany - Family Conflicts and Divorce." I *Marital Captivity: Divorce, Religion and Human Rights*, redigeret af S. Rutten, B. Deogratias og P. Kruiniger, 17–44. The Hague: Eleven International Publishing.
- . 2019b. "The Practice of Khul' in Germany - Pragmatism versus Conservatism." *Islamic Law and Society* 26 (1–2): 83–110.
- Jesuloganathan, T.M. 2010. *Hellere Gift 30 Gange End at Leve i et Ulykkeligt Ægteskab - Et Kvalitativt Studie Af En Skilsmisses Betydning for Førstegeneration Somaliske Kvinder i Danmark*. Aalborg: Speciale, Aalborg Universitet.
- Johnson, Holly, Li Eriksson, Paul Mazerolle og Richard Wortley. 2019. "Intimate Femicide: The Role of Coercive Control." *Feminist Criminology* 14 (1): 3–23. <https://doi.org/10.1177/1557085117701574>.
- Kalmijn, Matthijs, og Anne Rigt Poortman. 2006. "His or Her Divorce? The Gendered Nature of Divorce and Its Determinants." *European Sociological Review* 22 (2): 201–14. <https://doi.org/10.1093/esr/jcio52>.
- Kandiyoti, Deniz. 1988. "Bargaining with Patriarchy." *Gender & Society* 2 (3): 274–90. <https://doi.org/10.1177/089124388002003004>.
- Kavli, Hanne C. og Marjan Nadim. 2009. *Familiepraksis Og Ligestilling i Innvandrede Familier*. Oslo: FAFO.
- Kleist, Nauja. 2010. "Negotiating Respectable Masculinity: Gender and Recognition in the Somali Diaspora." *African Diaspora* 3 (2): 185–206. <https://doi.org/10.1163/187254610X526913>.
- Levitt, Peggy og Nina Glick Schiller. 2004. "Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society." *International Migration Review* 38 (3): 1002–39.
- Lewig, Kerry, Fiona Arney og Mary Salveron. 2010. "Challenges to Parenting in a New Culture: Implications for Child and Family Welfare." *Evaluation and Program Planning* 33 (3): 324–32. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2009.05.002>.
- Liversage, Anika. 2013a. "Tyrkiske skilsmisser i Danmark." *Dansk Sociologi* 2 (24): 79–100.
- . 2013b. "Gendered Struggles over Residency Rights When Turkish Immigrant Marriages Break Up." *Önati Socio-Legal Series* 3 (6): 1070–90.
- . 2020. "Vold i familier med etnisk minoritetsbaggrund." I *Vold i familien - Viden for fagfolk*, redigeret af Helene Oldrup, s. 220–32. København: Akademisk Forlag.
- . 2022a. "A Janus-Faced State—Uncertain Futures and Frontline Workers' Support for Immigrant Women Experiencing Abuse." *Genealogy* 6 (2): 39. <https://doi.org/10.3390/genealogy6020039>.
- . 2022b. "Having the Lower Hand—Investigating Interaction in the Life Course Narratives of Immigrant Women Exposed to Partner Abuse." *Journal of Interpersonal Violence* 37 (15–16): 13203–25. <https://doi.org/10.1177/08862605211005137>.
- . 2022c. "Abducting

- Children Abroad: Gender, Power, and Transnational Mobility in Immigrant Family Conflicts.” *Violence Against Women* 28 (5): 1139–57. <https://doi.org/10.1177/1077801221999431>.
- . 2022d. “Experiencing ‘Nikah Captivity’ in the West: Gendered Conflicts over Ending Muslim Marriages.” *Journal of Muslims in Europe* 11 (2), 215–239. doi: <https://doi.org/10.1163/22117954-bja10039>
- Liversage, Anika, og Jesper Petersen. 2020. *Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser*. København: VIVE - det nationale forsknings- og analysecenter for velfærd.
- Mahler, Sarah J. og Patricia R. Pessar. 2001. “Gendered Geographies of Power: Analyzing Gender Across Transnational Spaces.” *Identities* 7 (4): 441–59. <https://doi.org/10.1080/1070289x.2001.9962675>.
- . 2006. “Gender Matters: Ethnographers Bring Gender from the Periphery toward the Core of Migration Studies.” *International Migration Review* 40 (1): 27–63. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2006.00002.x>.
- Mazzucato, Valentina og Djamila Schans. 2011. “Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges.” *Journal of Marriage and Family* 73 (4): 704–12. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2011.00840.x>.
- Moors, Annelies, Rajnaara C. Akhtar og Rebecca Probert. 2018. “Contextualizing Muslim Religious-Only Marriages.” *Sociology of Islam* 6 (3): 263–273. <https://doi.org/10.1163/22131418-00603001>.
- Ottosen, M.H., Karen Margrethe Dahl og Bente Boserup. 2017. *Forældrekonflikter efter samlivsbruddet. Karakteristika og risikofaktorer i komplekse forældreansvarssager*. København: VIVE - Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.
- Parrado, Emilio A., Chenoa Anne Flippen og Chris Metzger McQuiston. 2005. “Migration and Relationship Power Among Mexican Women.” *Demography* 42 (2): 347–72. <https://doi.org/10.1353/dem.2005.0016>.
- Pels, T. og M. De Haan. 2007. “Socialization Practices of Moroccan Families after Migration: A Reconstruction in an ‘Acculturative Arena.’” *Young* 15 (1): 71–89.
- Pessar, P.R. og Sarah J Mahler. 2003. “Bringing Gender In.” *International Migration Review* 37 (3): 812–46. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00159.x>.
- Petersen, Jesper. 2020. “Juridical Vacuum and Islamic Authorities’ Role in Divorce Cases.” *Navein Reet – Nordic Journal of Law and Social Research* 1 (10): 67–84.
- Qureshi, Kaveri. 2013. “Sabar: Body Politics among Middle-aged Migrant Pakistani Women.” *Journal of the Royal Anthropological Institute* 19 (1): 120–37.
- . 2016. *Marital Breakdown among British Asians - Conjugalities, Legal Pluralism and New Kinship. Marital Breakdown among British Asians*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-57047-5>.
- Raj, Anita, og Jay Silverman. 2002. “Violence against Immigrant Women: The Roles of Culture, Context, and Legal Immigrant Status on Intimate Partner Violence.” *Violence Against Women* 8 (3): 367–98. <https://doi.org/10.1177/1077801022183107>.
- Rees, Susan og Bob Pease. 2007. “Domestic Violence in Refugee Families in Australia: Rethinking Settlement Policy and Practice.” *Journal of Immigrant & Refugee Studies* 5 (2): 1–19. https://doi.org/10.1300/J500v05n02_01.
- Schultz-Nielsen, Marie Louise og Jens Bonke. 2016. “Integration of Ethnic Minorities: Do They Divorce as Natives Do?,” *IZA Discussion Papers*, No. 9727, Bonn.
- Stark, Evan, og Marianne Hester. 2019. “Coercive Control: Update and Review.” *Violence Against Women* 25 (1): 81–104. <https://doi.org/10.1177/1077801218816191>.
- Strier, R., og D. Roer-Strier. 2010. “Fatherhood in the Context of Immigration.” I *The Role of the Father in Child Development*, redigeret af M.E. Lamb, 435–58. Hoboken: Wiley.
- Thomsen, Trine Lund og Rasmus Antoft. 2002. “Når livsfortællinger bliver en sociologisk metode - en introduktion til det biografisk narrative interview.” I *Liv, Fortælling, Tekst - Strejftog i Kvalitativ Sociologi*, redigeret af Michael H. Jacobsen, Jacob Kristiansen, og Annick Prieur, s. 157–81. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Yuval-Davis, Nira. 1997. *Gender and Nation*. London: Sage Publications.
- Zakar, Rubeena, Muhammad Zakria Zakar og Alexander Krämer. 2012. “Voices of Strength and Struggle: Women’s Coping Strategies Against Spousal Violence in Pakistan.” *Journal of Interpersonal Violence* 27 (16): 3268–98. <https://doi.org/10.1177/0886260512441257>.